

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА ТУРИЗМУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТЕЙ ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Дитинство без насильтва

Інформаційний показник
для користувачів-учнів 5-9 класів,
вчителів та батьків

Хмельницький
2019

БУЛІНГ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ

Цифри свідчать:

– в Україні кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного, свідчать дані Ради Європи;

– кожна четверта дитина в Україні стикається із жорстокими переслідуваннями, цькуваннями, агресією в школі та майже половина із них нічого нікому не розповідають, залишаючись один на один із своїми проблемами;

– статистика свідчить, що минулоріч близько 5 тис. українських дітей стали жертвами злочинів, 40% із них зазнали домашнього насильства;

– лише у 2017 році 1,4 тис. дітей самі звернулися у поліцію за допомогою.

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА ТУРИЗМУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ОБЛАСНА БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТЕЙ ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Дитинство без насилення

Інформаційний покажчик
для користувачів-учнів 5-9 класів,
вчителів та батьків

Хмельницький
2019

Матеріали обговорені на засіданні науково-методичної ради
Хмельницької обласної бібліотеки для дітей імені Т.Г.Шевченка.
Протокол № 1 від 5 лютого 2019 р.

Матеріал підготувала

Суховірська О.А.

Комп'ютерний набір

*Марчук Л.В.
Богданова О.Г.*

Відповідальна за випуск

Черноус В.Ю.

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ!

В останні роки ми все частіше чуємо і читаємо в засобах масової інформації – в Інтернеті, в телевізійних передачах, в періодиці слово **“Булінг”**, яке прийшло до нас з англійської.

Чи знаєш ти, що булінг – це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей по відношенню до іншої дитини. Така негативна поведінка зазвичай супроводжується постійним фізичним та психологічним впливом, травлею, агресією, жорстоким переслідуванням. Причин безліч, а жертвою може стати кожен, хто не вписався у рамки того чи іншого колективу, хто чимось не схожий з усіма.

Вирізняють ще кібербулінг, що означає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі.

А ще дехто з твоїх однолітків потерпає від домашнього насилля: побоїв, знущань, морального приниження. Все це негативні явища, які не повинні бути присутніми у твоєму житті.

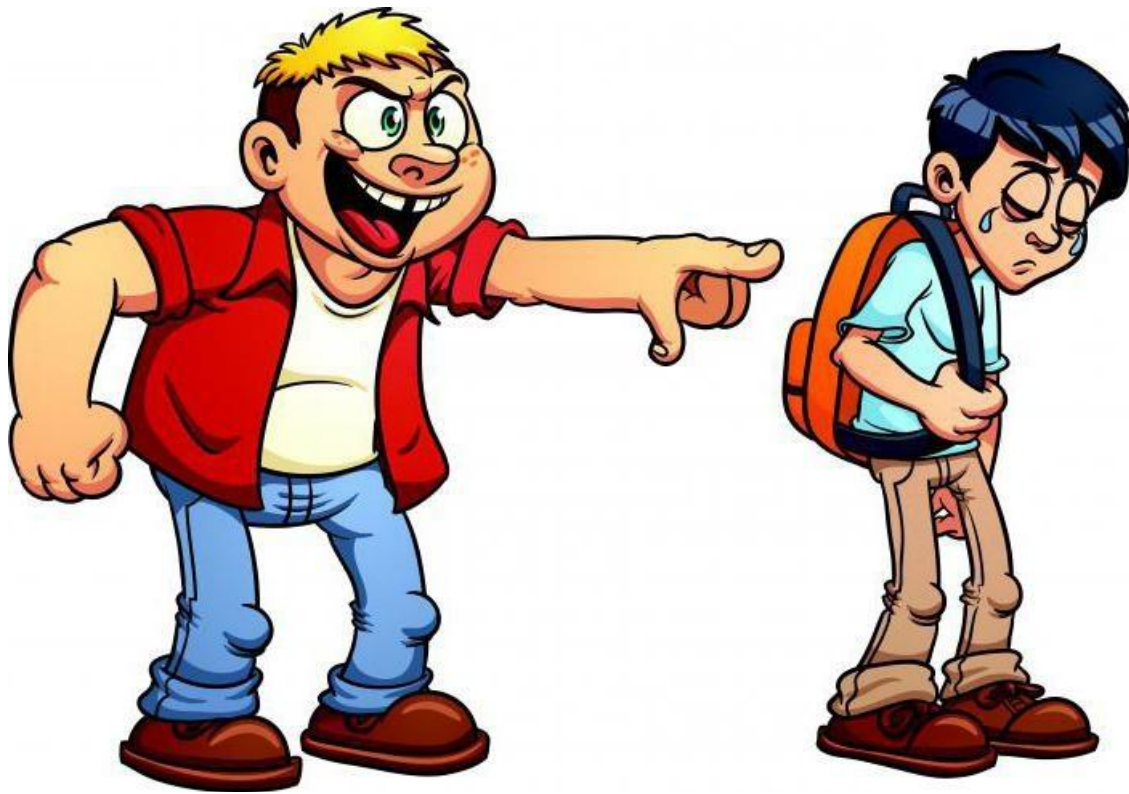
В даному інформаційному покажчику ти знайдеш багато корисної інформації, яку необхідно знати та використовувати. Ти дізнаєшся на що і на які права, підтверджені законом, ти маєш право, познайомишся з правилами безпеки, дізнаєшся, які є види шкільного булінгу, про правила безпеки в Інтернеті та що необхідно робити у випадку, якщо ти став жертвою будь-якого насильства.

Це видання знадобиться також твоїм батькам та вчителям. Батьки знайдуть тут дієві та актуальні правила поведінки з дітьми, поради, як поводитися у випадку виникнення надзвичайної ситуації, як впоратися з дитячою агресією, як “тримати себе в руках” тощо.

Слушні та корисні поради тут є і для вчителів, вихователів, всіх, хто має справу з вихованням дітей та підлітків. Для вчителів, вихователів та батьків адресується підбірка цікавих матеріалів про булінг та запобігання його проявам у дитячому та підлітковому середовищі.

В окремому розділі покажчик містить анотований список художніх творів, основною сюжетною лінією в яких є булінг, насилля та приклад того, як упоратися з важкими ситуаціями.

Отож, знайомся, читай, використовуй, будь обізнаний з усіма проявами булінгу, формуй свої знання з правил безпечної поведінки і толерантного спілкування в соціумі.

Що таке насильство? Яким буває насильство?

Насильство – це жорстоке поводження з дитиною, нехтування її інтересами та проблемами.

1. **Фізичне насильство** – коли дитину б'ють, штурхають, не пускають до квартири чи будинку, виганяють з дому, погрожують вбити, не дають їсти чи спати, змушують вживати алкоголь чи наркотики.

2. **Сексуальне насильство** – це примус дитини до сексуальних дій, зґвалтування.

3. **Психологічне насильство** – коли дитину ображають, цькують, діють на психіку дитини шляхом погроз, переслідування, залякування, шантажу, ігнорують потреби дитини.

4. **Економічне насильство** – коли примушують дитину до жебракування, обмежують у доступі до кишенькових грошей, позбавляють житла, їжі, одягу, псують особисте майно.

ТИ МАЄШ ПРАВО:

- ***На життя.*** Ніхто не може позбавити тебе життя і здоров'я. Життя всіх людей має бути захищене від протиправних посягань.
- ***На охорону здоров'я.*** Ти можеш звернутися за безкоштовною кваліфікованою медичною допомогою до закладів охорони здоров'я.
- ***На свободу та особисту недоторканність.*** Тебе ніхто не може заарештувати або тримати під вартою лиш як за рішенням суду. Але якщо тобі вже виповнилося 14 років і має місце злочин, в такому випадку може застосовуватись утримання під вартою як тимчасовий запобіжний захід.
- ***На освіту.*** Ти маєш право безкоштовно отримувати освіту в дошкільному, загальноосвітньому, професійно-технічному та будь-якому закладі вищої освіти, а також отримувати державну стипендію.
- ***На працю.*** Якщо тобі виповнилося 14 років, за згодою батьків ти можеш працювати у вільний від навчання час, але після попереднього медичного огляду.
- ***На відпочинок.*** Ти маєш право у вільний від навчання чи роботи час на відпочинок, тобто займатися своїми улюбленими справами.
- ***На майно.*** Майно, яке тобі придбали батьки для навчання, виховання – є твоєю власністю.
- ***На повагу до своєї гідності та захист від усіх форм насильства.*** Будь-яка людина не має права поводитися з тобою жорстоко, принижувати твою гідність, експлуатувати, втягувати у злочинну діяльність, залучати до вживання алкоголю, наркотиків, примушувати до сексу, проституції, втягувати до азартних ігор тощо.

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ ТЕБЕ, ДРУЖЕ!

1. Пам'ятай, що насильство над тобою, здійснене батьками, чи іншими особами, однолітками не є нормою життя. Насилля – неприпустима річ у стосунках людей.

2. У сім'ї, чи в школі ти маєш право на те, щоб до тебе ставилися з повагою, не ображали.

3. Ніхто, в тому числі і твої батьки, рідні, однолітки не мають права принижувати тебе, поводитися жорстоко стосовно тебе – це карається законом. В Сімейному Кодексі написано: “Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина може подати до суду, до громадських організацій, якщо виховання не належне”.

4. Знай, коли тебе постійно контролюють, принижують, примушують до чогось, використовують у спілкуванні з тобою лайливі слова – це насильство.

5. Ти маєш право на захист, якщо навіть найрідніші люди принижують твою гідність.

6. Поділися своїми проблемами з учителем, батьками, класним керівником, психологом, звернись до поліції.

7. Ти маєш право висловлювати і відстоювати свою думку. Чітко й однозначно висловлюй осуд щодо насильницької поведінки взагалі.

8. Пам'ятай необхідні правила безпеки: не варто тут же встрявати, кидатися на допомогу, навіть коли сваряться чи б'ються батьки. Краще якомога швидше залишити домівку взагалі, покликати на допомогу дорослих, які краще знають, як діяти за таких обставин.

9. Навчись розрізняти поняття “добро” і “зло”. Все, що принижує людську гідність – є зло. Все, що звеличує гідність людини – добро.

ВИДИ ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ

- **Фізичний шкільний булінг** – умисні побої, стусани, нанесення інших тілесних ушкоджень.
- **Сексуальний булінг** – означає дії сексуального характеру. Жертва сексуального булінгу панічно боїться розповісти про це дорослим, замикається в собі.
- **Психологічний шкільний булінг** – насильство, яке діє на психіку, що завдає психологічної травми через словесні образи або погрози, переслідування,

залякування, мета яких навмисно спричинити емоційну невпевненість жертви: образливе ім'я, з яким постійно звертаються до однолітка, кепкування, поширення образливих чуток тощо:

- образливі жести або дії, залякування;
- ізоляція (жертву навмисне ізолює або ігнорує частина учнів або весь клас);
- активне неприйняття (кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає);
- пасивне неприйняття (виникає у певних ситуаціях, коли треба вибрати когось в команду, групу, сісти за парту, діти відмовляються: “З ним не буду”);
- ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають);
- пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, прагнення сховати речі жертви).

● **Кібербулінг** – приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв: пересилання фотографій, інших зображень, глузування, поширення чуток тощо.

УЧАСНИКИ БУЛІНГУ

Булери – ініціаторами насилля та цькування виступають діти, які прагнуть до влади, самоствердження за рахунок інших, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу.

Жертви булінгу – зазвичай, але не завжди, стають діти чутливі й не здатні постояти за себе.

Глядачі (спостерігачі) – учні, які не беруть участі в булінгу і вважають, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації.

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ В ІНТЕРНЕТІ

- ☺ Якщо ти став очевидцем кібербулінгу, правильно буде:
 - виступити проти агресора, дати йому зрозуміти, що його дії оцінюють негативно;
 - підтримати жертву, у віртуальному просторі надати їй емоційну підтримку;
 - повідомити дорослих про факт некоректної поведінки в кіберпросторі.
- ☺ Якщо тебе дуже засмутило, схвилювало якесь повідомлення, відео, що надійшло на твою адресу – не поспішай викидати свій негатив у кіберпростір. Перш ніж давати відповідь, слід заспокоїтися, угамувати злість і образу.
- ☺ Зберігай підтвердження фактів нападів, роздрукуй сторінку самостійно, звернись до батьків за допомогою.
- ☺ Ігноруй одиничні образливі повідомлення. Зазвичай кібербулінг внаслідок твоєї правильної поведінки зупиниться на початковій стадії.
- ☺ Блокуй агресорів. У програмах обміну миттєвими повідомленнями є можливість блокувати повідомлення агресора.
- ☺ Створюй власну онлайн-репутацію, не купуйся на ілюзію анонімності. Якщо некоректні дії у віртуальному просторі призводять до реальної шкоди, все таємне стає явним. Інтернет фіксує історію, яка складається з публічних дій учасників і визначає репутацію кожного – накопичений образ особистості в очах інших учасників, тому турбуйся про свою репутацію.
- ☺ Якщо листи невідомого вам відправника систематично містять погрози, образи чи порнографічні сюжети – скопіюй ці повідомлення і звернись до правоохоронців. Питаннями кібербезпеки займаються спеціально створені відділи поліції. Тому Інтернет-хулігана можна знайти і покарати.
- ☺ Запам'ятай чи занотуй телефон національної “гарячої лінії” з питань запобігання насильству та захисту прав дітей – 0800500335 або електронну пошту: info@lastrada.org.ua; onlandia@live.com

ТИ ПОВИНЕН ЗНАТИ

Якщо ти став жертвою будь-якого насильства – дій:

◆ зателефонуй в поліцію за номером 102, або на безкоштовну національну “гарячу лінію” з попередження домашнього насильства та захисту прав дитини за номерами: 0800 500 335 або 116 123;

◆ звернись у місцевий центр соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді;

◆ контакти центрів безоплатної правової допомоги знайди на сайті координаційного центру з надання правової допомоги legalaid.gov.ua в розділі “Місцеві центри безоплатної правової допомоги”;

◆ не відповідай агресією на агресію. Так ти лише ускладниш ситуацію;

◆ контакти центрів соціальних служб, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги можна знайти на сайті Міністерства соціальної політики msp.gov.ua в розділі “Громадянам”/“Запобігання та протидія домашньому насильству та жорсткому поводженню з дітьми”/“Довідкові матеріали”.

Дорослим потрібно контролювати свої емоції, а дітям – не мовчати.

Якщо ти постраждав, або став свідком домашнього насильства щодо своїх близьких, рідних, знайомих, звернись за допомогою!

У 2017 році в Україні при Національній поліції створено ювенальну превенцію, яка займається безпекою дітей.

ПАМ'ЯТКА ТВОЇМ БАТЬКАМ

- Пам'ятайте, що першим університетом життя для дитини є та сім'я, в якій народилася дитина. Завдання обох батьків полягає в тому, щоб створити в сім'ї атмосферу любові, довіри, духовного настрою та комфорту.

- Не дивіться на дитину, як на особисту власність. Ви дали дитині фізичне тіло, а душа її належить світові. Сприймайте дитину як особистість – єдину, унікальну і неповторну.

- Завжди пам'ятайте: насильство над дітьми – це протиприродний акт, який забороняється законом. В Сімейному Кодексі сказано так: “Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина має право на належне батьківське виховання”.

- Не виражайте часто свого невдоволення, критики. Це породжує неприязнь та ворожість в стосунках дітей і батьків.

- Давайте дітям можливість відчувати ваше визнання і схвалення. Ніколи не старайтесь запевнити дитину в тому, що вона погана.

- Будьте тактовними у стосунках з дітьми. Давайте приклад емоційного самоконтролю і витримки.

- Показуйте приклад позитивних дій та вчинків дітям не на словах, а в конкретних справах.

- Завжди давайте дитині шанс на право бути кращою.

- Пам'ятайте, що в сім'ї дитина пізнає, як взаємодіяти з іншими людьми, як ставитися до себе і до оточення, як упоратися з труднощами і, зрештою, зрозуміти, що таке життя.

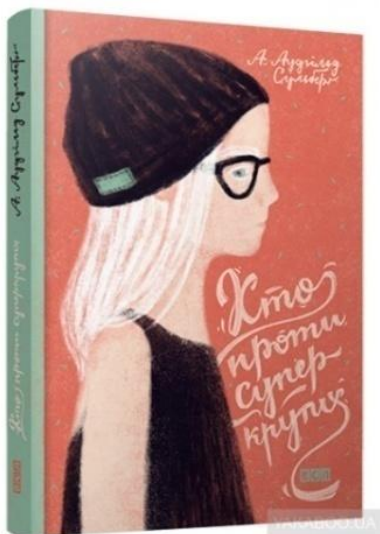

**ПОРАДИ ТВОЇМ БАТЬКАМ:
як “тримати себе в руках” і не зриватися на дитині**

- Поставте себе на місце дитини і постарайтесь зрозуміти її.
- Спробуйте зрозуміти причину вашого гніву. Можливо не дії дитини вас розізлили.
- Відразу все з’ясовуй, наприклад: “Я засмучуюсь, коли ти не робиш вчасно уроки”.
- Якщо чимось розгнівались, опануйте свої емоції: вийдіть з кімнати, дихайте глибоко, випийте чаю, вийдіть на прогулянку.
- Думайте про вирішення проблеми, а не про її суть. Поміркуйте над тим, що можна зробити зараз, щоб виправити ситуацію.
- Приділіть увагу собі, виділяйте для цього час, щоб уберегтися від емоційного вигорання.
- Розподіліть обов’язки у сім’ї, просіть у дітей про допомогу.
- Прислухайтесь до критики та порад інших, але фільтруйте їх.
- Зверніться до психолога за допомогою. В Україні є безкоштовні лінії психологічної підтримки для батьків.

ПРОЧИТАЙ, ПОМІРКУЙ, ЗАДУМАЙСЯ!

(про булінг – підліткову агресію в художній літературі)

◆ Аудгільд Сульберг А. **Хто проти суперкрутих** : повість / А.Аудгільд Сульберг ; пер. Н.Іваничук. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 208 с.

Дванадцятилітня Анне Беа вважає себе потворою, та й у школі на неї поглядають співчутливо. А дехто, особливо трійка крутих дівчат з їхнього класу, взагалі з неї глумляться, проводжають злісними поглядами, кидають образливі слова, а то й відверто знущаються. Тому дівчина мало з ким спілкується, і якби не найкращий друг Нільс, її життя було б зовсім нестерпним. Але Анне Беа доведеться поглянути у вічі своїм найбільшим страхам і з допомогою друзів та рідних дати відсіч суперкрутим. Її внутрішня краса, товариськість і талант допомагають долати проблеми.

◆ Аудгільд Сульберг А. **Суперкруті догралися** : повість / А.Аудгільд Сульберг ; пер. з норв. Н.Іваничук. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 192 с.

Раніше Анне Беа та її друзям із найнижчої у школі касти дуже допікали, навіть знущалися суперкруті. Та, схоже, крутелиці так уже допекли одна одній і всім навколо, що з ними перестали рахуватися. Але чи так уже й легко бути суперкрутими і популярними? І чи зможуть нижча і вища касти знайти спільну мову? Як усе вирішиться – читайте в повісті.

◆ Гридін С. **Не такий** : повість для підлітків, які шукають себе / С.Гридін : ілюстр. Н.Гайда. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 175 с. – (Майже дорослі).

Ця книга вражає своєю відвертістю. Про школу, родину, суспільство, полишених на самих себе дітей, і взагалі про життя, яким воно є – без прикрас і купюр, сповнене суворих реалій, насильства і випробувань. Може хтось скаже, що бути дитиною, тим паче підлітком – просто. Але якщо ти відрізняєшся від решти, скажімо, надмірною вагою, як головний герой книги Денис, тобі не оминуть зневаги, насилля і жорстоких знущань підлітків і навіть дорослих. Однак у житті завжди залишається шанс знайти в собі силу піднятися над своїми образами, зусиллям волі змусити себе стати таким, який порятує не лише себе, а й простягне руку допомоги слабшому.

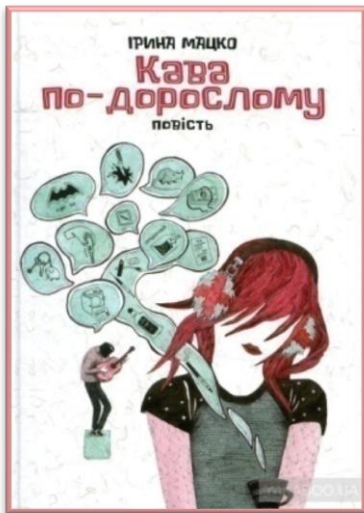
◆ Гридін С. **Не-ангел** : повість / С.Гридін. – Київ : Академія, 2016. – 144 с.

Юному героєві цієї повісті Олесеві випало пройти через важкі випробування, але вони не зламали його. Якийсь час йому навіть щастило – мама була справжнім другом. Спілкування з нею давало впевненість у собі і стишувало конфлікти з батьком. Але так тривало недовго. Тиск жорстоких обставин різко розмежував його життя на “до” і на те, що відбувається “після”. Хвороба матері та непорозуміння з батьком виштовхали його на вулицю. Він опиняється на дні жорстокого світу людей. “Домашній” хлопець Олесє здружується з бездомним однолітком і відкриває для себе той світ. Разом вони потрапляють у дуже драматичні ситуації і, хоч як не було складно, вибираються звідти. Тут він здобуває досвід виживання, розраховуючи тільки на власні сили.

◆ Малетич Н. **Щоденник Ельфа** / Н.Малетич ; ілюстр. А.Нечаєвський, Д.Нечаєвська. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 175 с.

Всі герої оповідань цієї книги ходять вулицями різних міст, вчаться в різних школах і попадають вони в різні ситуації – хороші, а часом і в справжнісінькі халепи, вибратись з яких зовсім не легко. В багатьох оповіданнях ви зіткнетесь із неабиякою жорстокістю, агресивністю, яку виливають з тих чи інших причин підлітки, а то й дорослі один на одного (оповідання “Садист”, “Ботанік”, “Біла мама”, “Догхантер”. І все ж добро та порозуміння завжди повинні перемогти.

◆ Мацко І. **Кава по-дорослому** : повість / І.Мацко. – Київ : Академія, 2018. – 128 с.

То тільки може здатися, що Катя така, як усі дівчата. Насправді у неї купа всіляких переживань, нелади з батьками. Вони дратують її надокучливими запитаннями, невмінням жити і поламаним шлюбом. У школі – суцільне протистояння, конфлікти і нещира дружба. Якась сила жене її пізнати все і змушує побачити себе на слизькій межі. Відчути драйв, страх, приниження. Каті передбачається зіткнутися із життям навиворіт, з неймовірною жорстокістю між однолітками, де алкоголь, наркотики, секс з примусу чи просто так, наруга над собою чи кимось. Проте Каті вдається вирватися із ситуації, де, здається, ніщо нормальне вже неможливе. Вона усвідомила себе потрібною і побачила світ іншими очима.

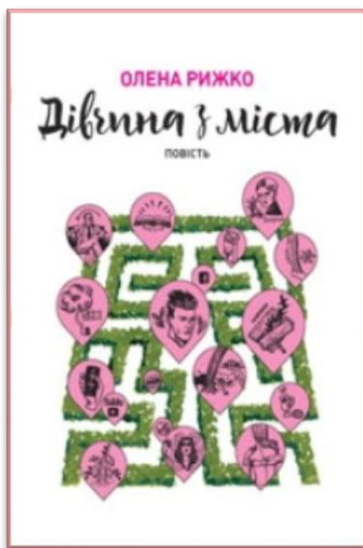

◆ Патерсон К. **Неперевершена Гіллі Гопкінз** : роман / К.Патерсон. – Харків : Віват, 2017. – 144 с. – (Світовий бестселер).

У свої одинадцять Гіллі, по суті, нічийна дитина. Якби ж вона могла знайти свою красуню матір Кортні і жити з нею, а не в оцій прийомній родині, думала дівчинка, вона була б найщасливіша у світі. Як можна сподіватися на те, що вона, неперевершена Гіллі Гопкінз, відома своєю некерованістю і кмітливістю, терпітиме Меймі

Троттер, товсту малограмотну вдову, яка тепер є її опікункою?

Безстрашна Гіллі з хижою посмішкою будує плани проти нових родичів та й усіх, хто хоч спробує з нею подружитися. А все ж, ця добра в душі дівчинка, намагається впоратися з непереборним бажанням зустрітися з матір'ю і страхом назавжди залишитися прийомною дитиною.

◆ Рижко О. **Дівчина з міста** : повість / О.Рижко. – Київ : Академія, 2018. – 144 с.

У головної героїні повісті Тіни немає повноцінної сім'ї, але є друзі, які її розуміють. Проте, доля робить крутий віраж і закидає її в незвичні обставини. Вона змушена переїхати в село до бабусі. Дівчині складно, бо там майже все не так, як звикла: нова школа, чужі люди. Жорстоко випробовують нові однокласники, серед яких є свої авторитети й ті, хто їм догоджає. Не вистачає Тіні відчуття захищеності та потрібності. Незвичні спостереження, враження і конфлікти супроводжують її на кожному кроці. Перед нею постає необхідність вибору: сховатися в самотність чи перемогти страх і жорстоку реальність, а відтак знайти нових друзів і першу любов.

◆ Сайко О. **Новенька та інші історії** / О.Сайко ; ілюстр. Н.Гайда. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2012. – 185 с. – (Класні історії).

Книга оповідань Оксани Сайко про підлітків, яким, можливо, вперше в житті і часто в драматичних ситуаціях доводиться зробити рішучий вибір або на користь добра, або зла. Так вони пізнають себе і цей світ, часто такий жорстокий. Які методи годяться в боротьбі за перемогу на конкурсі краси? Що робити, коли товариш в біді – бігти за дорослими чи намагатися рятуватися самому? Чим “віддячити” не надто доброзичливому учителеві – осудом, а чи співчуттям? Отож, дорослість приходить із випробуваннями на міцність дружби, чесність стосунків, вірність і доброту.

* * *

◆ **Заключні зауваження та рекомендації комітету ООН з прав дитини. Україна. 2011 рік** : версія, адаптована для дітей та підлітків. – Київ, 2011. – 38 с.

Цей документ є важливим для всіх дітей та підлітків України, оскільки впливає на дотримання прав кожної дитини. В ньому Комітет ООН з прав дитини визначає основні порушення прав дитини в Україні та висловлює своє бачення того, яким чином можна ці порушення усунути. На цей документ мають орієнтуватися всі без винятку установи і служби, які працюють з дітьми та для дітей.

◆ Мельниченко Н. **Я не боюсь сказати** : найвідвертіша книжка для підлітків / Н.Мельниченко ; худож.-оформл. А.Сміт. – Харків : Фоліо, 2017. – 213 с.

Настя Мельниченко – відома громадська діячка, журналістка – в цій книзі розповідає підліткам про те, як не допустити сексуальне насильство зі свого боку, а також як поводитися і до кого звертатися, коли насильство вже сталося. Ця книжка є темою для роздумів. Вона не дає готових відповідей і варіантів поведінки у випадку насильства. Але читання дозволить уперше задуматися про низку речей, про які в школах і родинях не надто часто говорять.

Матеріали про булінг та запобігання його проявам у дитячому та підлітковому середовищі для батьків, вчителів, вихователів

- **Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)** : закон України, 18 груд. 2018 р. // *Голос України*. – 2019. – 18 січ.
- **Конституція України** : із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV, від 1 лют. 2011 р. № 2952-VI. – Київ : ЮІ, 2010. – 40 с.
- **Про охорону дитинства** : закон України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 13 січ. 2014 р. : офіц. текст. Конвенція про права дитини. - Київ : Паливода А. В., 2014. – 51 с. - (Закони України).
- **Сімейний Кодекс України** : чинне законодавство із змінами та доповненнями станом на 16 лип. 2012 р. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 65 с.

- **Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок** : постанова Верховної Ради України, 5.03.1999 р. № 475-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – С. 129.

* * *

- Мартиненко О.А. **Як навчити вашу дитину володіти емоціями** / О.А.Мартиненко. – Харків : Ранок, 2009. – 144 с. – (Сімейна психологія).

Чому діти часто погано поведуться, проявляють агресію по відношенню до оточуючих, не володіють своїми емоціями? Ця книга допоможе зрозуміти, чому так відбувається. Ви дізнаєтеся, як допомогти дитині подолати страх, агресію, капризність, упертість. Завдяки пропонованим іграм дитина навчиться розпізнавати емоції та правильно виявляти свої почуття.

- Найдьонова Л.А. **Кібербулінг, або Віртуальна агресія** : способи розпізнання і захист дитини / Л.А.Найдьонова ; упоряд. В.О.Снігульська. – Київ : Редакція загальнопедагогічних газет, 2014. – 96 с. – (Бібліотека шкільного світу).

Кібербулінг, або новітня форма агресії (жорстоких дій з метою дошкулити, принизити людину) з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж. Автор висвітлює проблему виявлення в дитячому колективі явища кібербулінгу, порівнює його з ситуаціями фізичного і психологічного цькування. Проаналізовано причини виникнення цих негативних явищ, запропоновано способи подолання і профілактики. Приділено увагу роботі з батьками тих дітей, які стали жертвами, переслідувачами або свідками.

- **Попередження насильства над дітьми** : інформ.-метод. матеріали та аналіз норм.-правової бази / уклад. Г.В.Журавень. – Київ : Калита, 2007. – 224 с.

Ця збірка адресується всім, хто працює з дітьми та молоддю, педагогам, психологам шкіл, представникам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представникам громадських організацій, що працюють у сфері попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею.

● Трохим І. **Подолання насильства в сім'ї**: український та міжнародний досвід / І.Трохим та ін. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2007. – 111 с.

Це видання узагальнює основні здобутки та результати діяльності Західноукраїнського центру “Жіночі перспективи” у сфері попередження насильства в сім'ї та надання допомоги потерпілим від нього. Подано аналіз законодавства, здійснений в рамках проекту “Впровадження стандартів прав людини у вирішенні проблеми насильства в сім'ї в Україні”, підтриманого Європейським Союзом.

● Шрагіна Л. **15 табу для мамусь і татусів, або Батьківські помилки з любові до дітей** / Л.Шрагіна. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 144 с. – (Школа мудрих батьків).

Чому діти не завжди поведуться так, як нам хочеться? Адже наші діти не народжуються грубими, деспотичними, зухвалими, егоїстичними, жорстокими. Такими вони стають в результаті певних обставин. Як же уникнути прикрих помилок у вихованні? Про табу для батьків у спілкуванні з дітьми йдеться у цій книзі.

Матеріали періодичних видань про проблеми шкільного насильства та протидії булінгу

- **Бабур Н. Насильство та жорстоке поведження у дітей** : комплекс профілактичних занять / Н.Бабур, Т.Василенко // Психолог. – 2012. – № 6. С. 26-40.
- **Беляєва О. Булінг зсередини: причини та наслідки** / О.Беляєва // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 12-19.
- **Бугайчук А. Групи підтримки та мобільні додатки: як борються зі шкільним булінгом у США та Канаді** / А.Бугайчук // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 20-25.
- **Вавілова А. Ризик неминучий** : виступ психолога на педраді / А.Вавілова // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 92-97.
- **Веленко А. Протидія булінгу** : цикл практ. занять для підлітків / А.Веленко // Психолог. – 2019. – № 1. – С 60-73.
- **Гаврилюк І. Насилля як вид неправильного виховання** : інтерактивна робота з батьками / І.Гаврилюк // Психолог. – 2009. – № 11-12. – С. 62-63.
- **Галата С. Щоб школа стала безпечнішою** : громадські активісти й освітяни об'єднують зусилля з попередження насильства щодо дітей / С.Галата // Освіта України. – 2018. – 8 жовт. – С. 12.
- **Галенська Н.П. Насильству скажемо – ні!** : тиждень у школі / Н.П.Галенська // Позакласний час. – 2017. – № 10. – С. 23-24.
- **Гержаній О. Проблема шкільного насильства** / О.Гержаній // Психолог. – 2011. – С. 57-60.
- **Гобод І. Проблема насильства щодо дітей та учнівської молоді** / І.Гобод // Психолог. – 2010. – № 35-36. – С. 3-7.
- **Гурлева Т. Скалки дзеркала тролів, або Насильство над дітьми не проходить без сліду** / Т.Гурлева // Шкільний світ. – 2009. – № 35. – Вкладка.

- Єфремова Г.Д. **Вплив насильства на особистісний розвиток дитини** / Г.Д.Єфремова // Педагогічна майстерня. – 2016. – № 5. – С. 39-45.
- Квітко В. **Захист дітей та їхніх прав у суспільстві** : проект “Психолого-педагогічна допомога дітям, які зазнали зловживань,. Попередження проявів насильства у виховному середовищі” / В.Квітко // Психолог. – 2010. – № 35-36. – С. 18-39.
- Козлова А. **Знайомство з булінгом** : практ. заняття для підлітків / А.Козлова // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 29-37.
- Луканська А. **Учителі вимагають захистити їх від булінгу** / А.Луканська // Голос України. – 2019. – 26 січ.
- Матат Д. **Булінг: коли вже не смішно** / Д.Матат // Освіта України. – 2018. – 22 жовт.
- Матат Д. **Протидія насильству** : [попередження насильства над дітьми] / Д.Матат // Освіта України. – 2016. – 5 груд. – С. 12-13.
- Мосієнко С. **Агресія та насилля у підлітків** : профілактично-корекційний семінар-тренінг / С.Мосієнко // Психолог. – 2011. – № 40. – С. 18-23.
- **Насильство у школі** // Шкільний світ. – 2008. – № 43. – С. 2-5.
- Настюк О. **Агресивний підліток: чи існують дієві рецепти – як протистояти насильству у школі?** / О.Настюк // Освіта України. – 2011. – 25 лип.
- **Ні – насильству над дітьми** : просвітницький тренінг // Позакласний час. – 2014. – № 11. – С. 34-35.
- Поліщук М. **Ну в кого він такий?** : практ. заняття з батьками / М.Поліщук // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 74-79.
- Поліщук М. **Стоп агресії** : практ. заняття для педагогів / М.Поліщук, В.Погукайло // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 80-91.

- **Попова О. Запобігання жорстокій поведінці в учнівському середовищі** : семінар-тренінг для вчителів та класних керівників / О.Попова // Психолог. – 2013. – № 19-20. – С. 56-62.
- **Проблеми насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище** // Позакласний час. – 2008. – № 9. – С. 12-14.
- **Процишак Г. Легко того бити – кого нікому боронити** : захист дітей від фізичного та психолог. насильства / Г.Процишак // Шкільний світ. – 2010. – № 15-16. – С. 5-10.
- **Рашковська І. Булінг та особистість** : семінар для підлітків з елементами тренінгу / І.Рашковська // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 44-59.
- **Ролінський В. Теоретичні засади сутності насильства** / В.Ролінський // Позакласний час. – 2008. – № 9. – С. 14-17.
- **Романовська Д. Дитина в ситуаціях шкільного насилля: стратегія психологічної допомоги** / Д.Романовська // Психолог. – 2012. – № 21. – С. 4-7.
- **Рудь Л. Насилля та жорстокість в учнівському колективі** / Л.Рудь // Психолог. – 2011. – № 39. – С. 17-20.
- **Ружицька Н. Прояви жорстокого поводження з дітьми** : вивчення проблеми підліткового насильства / Н.Ружицька // Психолог. – 2011. – № 10. – С. 10-14.
- **Теслюк П. Насильство та жертвовність** : корекційно-розвивальне заняття для підлітків / П.Теслюк // Психолог. – 2011. – № 44. – С. 3-5.
- **Черняк О. Гендерна соціалізація** : підлітковий досвід / О.Черняк // Психолог. – 2012. – № 10. – С. 46-49.
- **Черняк О. Попередження насильства у навчально-виховному закладі** / О.Черняк // Психолог. – 2010. – № 6. – С. 12-14.
- **Шкелебей Л. Конфлікт породжує насильство** : виховна година / Л.Шкелебей // Психолог. – 2019. – № 1. – С. 38-43.
- **Шулікін Д. Насильство і агресія в дитячому середовищі: як і чому?** / Д.Шулікін // Освіта України. – 2009. – 14 серп.

- Шпонтак І.М. **Виховання без насильства** / І.М.Шпонтак // Безпека життєдіяльності. – 2013. – № 2. – С. 35-39.
- Шпундра Е. **Булінг – stop!** / Е.Шпундра // Лиза. – 2019. – № 2. – С. 24-25.
- Шулікін Д. **Зупинити насильство** / Д.Шулікін // Освіта України. – 2019. – 28 січ.
- Юшина О. **Молодь проти насильства** : усний журнал // Психолог. – 2010. – № 27-28. – С. 52-57.

Матеріали періодичних видань про проблеми насильства в сім'ї

- Баранник Л.В. **Не буди лихо...** : насильство в сім'ї / Л.В.Баранник // Позакласний час. – 2007. – № 1. – С. 41-44.
- Бондаровська В. **Подолання наслідків насильства у сім'ї** : аналіз стану справ у розвинутих країнах / В.Бондаровська // Психолог. – 2010. – № 6. – С. 3-6.
- Бондаровська В. **Психодіагностика та психокорекція особи, яка вчинила насильство в сім'ї** / В.Бондаровська // Психолог. – 2010. – № 21-22. – С. 3-55.
- Васильєва О. **Жорстоке поводження з дітьми: профілактика та уникнення** / О.Васильєва // Психолог. – 2010. – № 35-36. – С. 8-11.
- Єфремова Г.Л. **Профілактика насильства в сім'ї та профілактика дитячої жорстокості в освітньому середовищі** / Г.Л.Єфремова // Виховна робота в школі. – 2018. – № 3. – С. 35-36; № 5. – С. 26-30; № 6. – С. 11-46; № 7. – С. 2-25; № 8. – С. 2-22. – № 9. – С. 2-22.
- Коваленко О. **Фізичне і сексуальне насильство в сім'ї** / О.Коваленко // Психолог. – 2010. – № 35-36. – С. 40-47.
- Кожем'яка О. **Домашнє насильство над дітьми** : законодавство, статистика, пошуки виходу : урок-конференція / О.Кожем'яка // Історія в сучасній школі. – 2013. – № 11. – С. 15-21.

- Коновал С. **Сімейне насильство та його наслідки** : лекція для батьків / С.Коновал // Шкільний світ. – 2014. – № 8. – С. 7-9.
- Кулик Н. **Домашній армагеддон** : повідомлення про найбільш кричущі факти домашнього насильства сприймаються як серіали жахів / Н.Кулик // Освіта України. – 2012. – 10 груд.
- Лисенко І. **Вплив насильства в сім'ї на психоемоційний розвиток дитини** / І.Лисенко // справи сімейні. – 2012. – № 6. – С. 12-13.
- Львова І. **Насильство в родині – не приватна справа** / І.Львова // Урядовий кур'єр. – 2010. – 16 лют.
- Мандренко О. **Запобігання насильству в сім'ї** / О.Мандренко // Психолог. – 2013. – № 24. – С. 25-29.
- Міленко В. **Жінки і діти, які зазнали насилля в сім'ї** : робота психолог. та соціальної служби : завдання, форми і перспективи / В.Міленко, С.Мосієнко // Психолог. – 2010. – № 35-36. – С. 48-51.
- Науменко О. **Про насильство в сім'ї** / О.Науменко // Психолог. – 2010. – № 6. – С. 7-11.
- Олійник Л. **Виховання без насильства** / Л.Олійник // Дошкільне виховання. – 2012. – № 6. – С. 12-15.
- Остащенко М. **Била мене мати** : насильство над дітьми в Україні – поширена “практика виховання” / М.Остащенко // Україна молода. – 2006. – 23 лют.
- Пасова Т. **Бідність – це теж насильство проти дітей** / Т.Пасова // Голос України. – 2011. – 25 трав.
- Петрова К. **Діти – любити чи бити?** : в Україні 61% дітей зазнає насильства у власній родині / К.Петрова // Україна молода. – 2013. – 20 листоп. – С. 3.
- **Попередження насильства і жорстокості в сім'ї** : тренінг // Позакласний час. – 2018. – № 4. – С. 12-13.

- Подопригора Л.М. **Проблема насильства в сім'ї та жорстокості неповнолітніх** / Л.М.Подопригора // Історія та правознавство. – 2010. – № 13. – С. 23-25.
- **Проблеми насилля в сім'ї** // Позакласний час. – 2011. – № 1. – С. 138-152.
- **Стосунки батьків та дітей у сучасній родині та формування педагогічної культури батьків** // Позакласний час. – 2011. – № 2. – С. 38-52.
- Терещенко О. **Насилля в житті дитини** / О.Терещенко // Шкільний світ. – 2010. – № 43. – С. 10-14.
- Шикирава Н. **Насилля – справа родинна** : чому ми стали толерантними до проявів насилля / Н.Шикирава // Психолог. – 2012. – № 23. – С. 8-11.

Вебліографія

- Протидія булінгу (короткий опис, приклади) [Електронний ресурс] // Вчимося жити разом : курс підготовки вчителів. – Режим доступу: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103> (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.
- Не все те булінг, що болить : як не прищепити дитині відчуття безпомічності [Електронний ресурс] // WOMO – Режим доступу: <http://womo.ua/ne-vse-te-buling-shho-bolit-yak-ne-priviti-ditini-vidchuttya-bezpomichnosti/> (дата звернення 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.
- Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити : посібник для батьків учнів початк. і середн. шкіл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edu.gov.on.ca/eng/multi/ukrainian/bullyinguk.pdf> (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.

- Скажи булінгу “Ні!” : 5 мультфільмів, які навчають цінувати кожного [Електронний ресурс] // На урок : освітній проект. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/skazhi-bulingu-ni-5-multfilmiv-yaki-navchayut-cinuvati-kozhnogo> (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.
- Насильство в сім'ї. Як захистити себе та родину [Електронний ресурс] // Правовий простір : безоплатна допомога в Україні. – Режим доступу: <http://legalspace.org/ua/biblioteka/item/10088-nasylstvo-v-sim-i-yak-zakhystyty-sebe-ta-rodynu> (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.
- Насильство над дітьми в сім'ї [Електронний ресурс] // Громадянська освіта. – Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1217414248> (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.
- Запобігання та протидія домашньому насильству над дітьми та молоддю : пам'ятка-довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/Domestic_Violence.pdf (дата звернення: 5.02.2019 р.). – Назва з екрана.

З М І С Т

Вступ.....	1
Що таке насильство? Яким буває насильство?.....	3
Ти маєш право.....	4
Пам'ятка для тебе, друже.....	5
Види шкільного булінгу.....	6
Учасники булінгу.....	7
Правила безпеки в Інтернеті.....	8
Ти повинен знати.....	9
Пам'ятка твоїм батькам.....	10
Поради твоїм батькам.....	11
Прочитай, поміркуй, задумайся.....	12
Матеріали про булінг та запобігання його проявам у дитячому та підлітковому середовищі для батьків, вчителів, вихователів.....	17
Матеріали періодичних видань про проблеми шкільного насильства та протидії булінгу.....	20
Матеріали періодичних видань про проблеми насильства в сім'ї.....	23

*Мій улюблений світ – без насильства,
Без жорстокості, болю і зла,
Де народом заспівана пісня
Містить тільки хороші слова.
Мій улюблений світ – без насильства,
Де немає страждання й війни,
Де розквітла картина барвиста,
Й голосінь не почувш сумних.
Мій улюблений світ – це не казка,
А реальне щасливе життя,
Бо, звільнивши наш світ від насильства,
Можна сміло іти в майбуття.
І коли на теренах країни
Без страждань заживе кожне місто,
Скажуть люди всієї країни:
Україна – це світ без насильства.*

І.Супрун